

Історія

УДК: 94(477.7-074)"1941/1944":316.653(=161.2):[325.451:329.18]:82-94(430)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19752269>

**Ставлення населення окупованих територій до нацистської адміністрації
у висвітленні Альфреда Фрауєфельда**

Олександр Володимирович Тішин,

вчитель комунального закладу

«Василівський ліцей "Сузір'я"» Василівської міської ради Запорізької
області, кандидат історичних наук, Запоріжжя, Україна,

<https://orcid.org/0009-0003-5094-1650>

Прийнято: 19.03.2026 | Опубліковано: 31.03.2026

***Анотація:** У статті здійснено комплексний аналіз ставлення населення окупованих територій Півдня України до нацистської адміністрації на основі мемуарних свідчень генерального комісара генерального округу «Крим» Альфреда Фрауєфельда. У центрі уваги перебуває інтерпретація соціальних настроїв місцевих жителів представником окупаційного апарату, а також виявлення особливостей формування уявлень про ставлення до окупаційної політики у середовищі цивільного населення.*

Показано, що у мемуарній оповіді А. Фрауєфельда простежуються хибні інтерпретаційні підходи, спрямовані на зменшення значення Руху опору, локалізацію диверсійної діяльності та її подання як епізодичної й обмеженої за масштабами. Окрему увагу приділено зіставленню «безпечної

периферії» та «напруженого адміністративного центру» А. Фрауенфельдом, що використовується автором для характеристики різних моделей управління на окупованих територіях. Встановлено, що така інтерпретація подій відображає суб'єктивне бачення мемуариста та його прагнення пояснити псевдо-ефективність адміністративних практик. Також проаналізовано спроби генерального комісара узагальнити поведінку населення у вигляді умовних класифікацій, які свідчать про прагнення розглядати суспільні настрої як один із чинників функціонування окупаційного режиму.

У результаті дослідження доведено, що мемуарна спадщина А. Фрауенфельда є інформативним, але водночас виразно суб'єктивним джерелом, у якому фактичні свідчення поєднуються з апологетичними інтерпретаціями. Її використання вимагає критичного підходу, що враховує як зміст викладених подій, так і способи їхнього представлення. Залучення такого типу джерел дозволяє поглибити уявлення про характер взаємодії між населенням і окупаційною адміністрацією, а також уточнити особливості функціонування нацистського режиму на регіональному рівні.

Ключові слова: нацистська окупація, окупаційна адміністрація, Південь України, Альфред Фрауенфельд, мемуарні джерела, соціальні настрої, населення в умовах окупації, повсякденне життя, Друга світова війна.

The attitude of the population of occupied territories toward the Nazi administration in the interpretation of Alfred Frauenfeld

Olexandr Tishyn,

Teacher at the Municipal Institution «Vasylivskyi Lyceum "Suziria"» of the

Vasylivka City Council, PhD in History, Zaporizhzhia, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0003-5094-1650>

Abstract: *The article provides a comprehensive analysis of the attitudes of the population in the occupied territories of Southern Ukraine toward the Nazi administration, based on the memoirs of Alfred Frauenfeld, General Commissioner of the General District “Crimea.” The study focuses on how a representative of the occupation apparatus interpreted the social sentiments of the local population, as well as on identifying the specific features in the formation of perceptions regarding occupation policy among civilians.*

It is demonstrated that Frauenfeld’s memoir narrative contains biased interpretative approaches aimed at downplaying the significance of the Resistance Movement, localizing acts of sabotage, and presenting them as sporadic and limited in scope. Particular attention is paid to his juxtaposition of a “relatively secure periphery” and a “tense administrative center,” which he employs to characterize different models of governance in the occupied territories. It is established that such interpretations reflect the memoirist’s subjective perspective and his attempt to justify the perceived effectiveness of his administrative practices. The article also analyzes Frauenfeld’s attempts to generalize patterns of population behavior through conditional classifications, which indicate an effort to treat public sentiment as a factor in the functioning of the occupation regime.

The study concludes that the memoirs of Alfred Frauenfeld constitute an informative yet distinctly subjective source, where factual evidence is intertwined with apologetic interpretations. Their use requires a critical approach that considers both the content of the events described and the manner of their presentation. The inclusion of such sources contributes to a deeper understanding of the interaction between the population and the occupation administration, as well as to refining interpretations of the functioning of the Nazi regime at the regional level.

Keywords: *Nazi occupation, occupation administration, Southern Ukraine, Alfred Frauenfeld, memoir sources, social sentiments, population under occupation, everyday life, Second World War.*

Постановка проблеми.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого осмислення особливостей взаємодії між окупаційною владою та місцевим населенням у період нацистського панування на українських землях. Сучасна історична наука дедалі більше зосереджується не лише на вивченні адміністративних структур і політичних рішень окупаційних режимів, а й на з'ясуванні соціальних настроїв, моделей поведінки населення та характеру повсякденних практик у складних умовах воєнного часу. Саме ці аспекти дозволяють глибше зрозуміти механізми функціонування окупаційної системи та її вплив на суспільство.

Важливого значення набуває залучення мемуарних джерел, які відображають суб'єктивне сприйняття подій представниками окупаційної адміністрації та дають змогу простежити, яким чином формувалося уявлення про місцеве населення, його лояльність, опір або пристосування до нових політичних реалій. У цьому контексті спогади Альфреда Фрауенфельда становлять цінний масив свідчень, що дозволяє реконструювати не лише офіційні підходи нацистського керівництва, але й внутрішні оцінки, упередження та управлінські уявлення представників окупаційної влади.

Звернення до означеної проблематики є особливо важливим і з огляду на потребу подолання спрощених інтерпретацій історії Другої світової війни, які тривалий час домінували в історіографії. Комплексний аналіз ставлення населення до окупаційної адміністрації сприяє більш зваженому розумінню складної палітри соціальних реакцій — від вимушеної співпраці до

прихованого спротиву – та допомагає уникнути одновимірних оцінок минулого.

Крім того, вивчення цієї теми має значення для сучасних досліджень історичної пам'яті, адже дозволяє простежити витoki багатьох суспільних травм, моделей колективного досвіду та регіональних особливостей сприйняття подій воєнної доби. Таким чином, дослідження ставлення населення окупованих територій до нацистської адміністрації крізь призму мемуарної спадщини є важливим кроком до поглиблення джерельної бази, уточнення історичних інтерпретацій та формування цілісного бачення минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній українській історіографії проблематика взаємин між населенням окупованих територій і нацистською адміністрацією розглядається в межах ширших дослідницьких підходів, що поєднують воєнно-політичну, соціальну та культурну історію Другої світової війни. Водночас упродовж останніх років помітною є тенденція до поглиблення уваги саме до соціальних настроїв населення, повсякденних практик і механізмів впливу окупаційної влади на цивільне середовище.

Вагомий пласт досліджень становлять праці, присвячені інформаційній політиці та пропаганді на окупованих територіях. Зокрема, у роботах О. Гончаренка [1 – 3] розкрито зміст і функціональне призначення історичних та антиросійських наративів у періодиці німецьких окупаційних зон України, а також проаналізовано організацію управлінської комунікації між німецькими структурами та місцевими органами влади. Дослідник переконливо доводить, що інформаційний простір формувався як інструмент цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість, водночас залишаючи місцевим органам лише виконавчі функції.

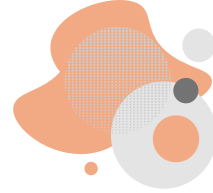

Схожі аспекти порушено у працях О. Салати [9; 10], де періодичні видання розглядаються як важливий канал ідеологічного впливу на населення. Авторка підкреслює, що преса використовувалася не лише для інформування, а й для конструювання необхідних для окупаційної влади моделей сприйняття дійсності. До цієї ж проблематики дотичне дослідження К. Долгорученка [4], у якому проаналізовано вплив нацистської пропаганди на правосвідомість населення, що дозволяє глибше зрозуміти механізми адаптації цивільного середовища до умов окупації.

Важливий напрям становлять роботи, присвячені трансформації суспільних настроїв і повсякденного життя. У статті О. Тішина простежено еволюцію оцінок соціально-економічних умов населення Півдня України – від початкових очікувань до поступового зростання напруження та розчарування [13]. Автор також досліджував пропагандистську діяльність окупаційної адміністрації [12].

Окрему групу становлять дослідження, що базуються на свідченнях очевидців. Зокрема, у праці О. Яшан [14] повсякденність окупаційного періоду розглядається крізь призму особистого досвіду населення. Такі підходи суттєво доповнюють традиційні політико-історичні студії, розширюючи уявлення про поведінкові моделі місцевих жителів.

Вагоме значення для осмислення окресленої проблематики мають узагальнюючі, присвячені окремим аспектам функціонування окупаційного режиму й суспільних процесів воєнного часу. Колективне видання «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945» [5] окреслює загальні тенденції змін суспільних настроїв у регіоні в умовах війни. Водночас у роботі А. Погорєлова [8] висвітлено специфіку розвитку південних регіонів України в перші місяці війни, що дозволяє краще зрозуміти передумови формування поведінкових стратегій населення в умовах окупації. У свою чергу, праця Ю. Ніколайця [6] зосереджені на характеристиці

морально-політичного стану населення в початковий період воєнних подій. Особливості діяльності місцевих органів влади в умовах окупації розкрито у дослідженні В. Орлянського та О. Тедєєва [7], тоді як у роботі М. Слободянюка та І. Шахрайчука [11] проаналізовано рух опору як важливий чинник, що впливав на суспільні настрої населення.

Отже, сучасна історіографія проблеми демонструє поступове зміщення акцентів від суто інституційного аналізу окупаційного режиму до комплексного вивчення соціальних процесів, інформаційного впливу та повсякденного досвіду населення. Водночас питання інтерпретації цих процесів крізь призму мемуарних свідчень представників окупаційної адміністрації, зокрема Альфреда Фрауенфельда, залишається недостатньо розробленим, що зумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Попри наявність значної кількості праць про нацистський окупаційний режим і поведінку населення, окремі аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо з'ясованими. Насамперед це стосується аналізу сприйняття місцевого населення крізь призму мемуарів представників окупаційної адміністрації, зокрема А. Фрауенфельда, що дозволяє виявити не лише фактичний матеріал, а й особливості формування управлінських уявлень представників нацистської влади.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті.

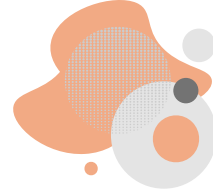
Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей ставлення населення окупованих територій до нацистської адміністрації на основі мемуарних свідчень А. Фрауенфельда, з'ясування характеру взаємодії між місцевими жителями та представниками окупаційної влади, а також виявлення основних чинників, що впливали на формування моделей поведінки населення в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу.

У своїй спогадах А. Фрауенфельд наголошує на тому, що «відколи я слугую в якості Генерального комісара, у мене не виникало жодних проблем з корінним населенням, а також з шахтарями, персоналом, навіть зі Східним міністерством, всі неприємності виходили з Рівного, де була резиденцією Рейхскомісара України» [15, с. 227]. Наведене твердження виразно демонструє прагнення автора сформувати хибне уявлення про власну адміністративну діяльність як ефективну та позбавлену серйозних соціальних конфліктів. Підкреслюючи відсутність протистояння з місцевим населенням і працівниками промислової сфери, мемуарист фактично вибудовує образ «керованого порядку» на підпорядкованій йому території. Водночас перенесення джерела всіх ускладнень до управлінського центру в Рівне свідчить про його намагання дистанціюватися від прорахунків загальної окупаційної політики. Така інтерпретація подій вказує на наявність суперечностей між регіональною адміністрацією та керівництвом рейхскомісаріату «Україна», що негативно впливали на реалізацію управлінських рішень. У спогадах простежується тенденція перекладати відповідальність за складнощі на вищі інстанції, що дозволяє авторові представити власну роль у більш сприятливому світлі.

Як зазначає А. Фрауенфельд, «війна набирала свого ходу... ніякі терористичні акти не відбувалися в цій області під час мого управління» [15, с. 234]. Автор наголошує на успішності власної адміністративної діяльності, підкреслюючи відсутність диверсій та саботажу на підконтрольній території. Подібна характеристика покликана сформувати образ ефективного управлінця, здатного забезпечити стабільність і контроль навіть у складних умовах воєнного часу. Така риторика є показовою для мемуарів представників окупаційної адміністрації, які прагнули представити власну діяльність як результативну та виправдану.

Описуючи епізод із десантуванням радянських парашутистів у межах свого генерального округу, мемуарист не конкретизує ні часу, ні місця події, подаючи її у спрощеному й дещо знеособленому вигляді. Така манера викладу створює враження локального та малозначного інциденту [15, s. 234]. Водночас основну увагу автор зосереджує на реакції місцевого населення, яке, за його твердженням, не лише не підтримувало диверсантів, а й схияло їх до відмови від саботажу та добровільної здачі представникам окупаційної влади [15, s. 234]. У такий спосіб А. Фрауенфельд формує уявлення про відсутність соціальної бази для партизанського руху та підкреслює нібито лояльність населення до встановленого режиму.

Окрему увагу мемуарист приділяє характеристиці самих парашутистів, наголошуючи на їхній соціальній неоднорідності та вразливості. Він зазначає: «Таким чином ці парашутисти перетворювалися на мирних людей. Це були також жінки у тому числі, які повинні були обслуговувати радіостанції, і знаходилися також недорослі діти... Ці люди не могли бути небезпечними для мене» [15, s. 235]. Подібні оцінки мають виразно виправдовувальний характер: вони покликані применшити значення диверсійної діяльності та водночас сформувати образ контрольованої ситуації в регіоні. Не менш показовим є й опис підготовки десантників: акцент на їхній фізичній слабкості, обмеженій підготовці та деталях висадки створює враження випадковості й неефективності радянських дій.

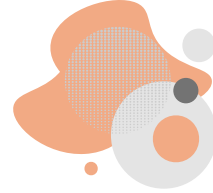
Показовим є й опис системи матеріального стимулювання добровільної здачі диверсантів [15, s. 234]. Запропонована винагорода у вигляді продуктів харчування та алкоголю інтерпретується автором як раціональний і дієвий засіб мінімізації насильства. Проте таке трактування ігнорує реальні умови повсякденного життя в окупації: дефіцит продовольства та жорсткий контроль за ресурсами фактично змушували місцевих жителів

погоджуватися на співпрацю з владою, що істотно спотворює оцінку добровільності подібних дій.

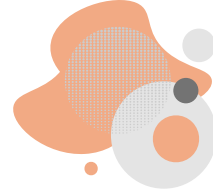
У своїх спогадах А. Фрауенфельд наголошує на різкому контрасті між ситуацією в підпорядкованому йому генеральному окрузі «Крим» та умовами безпеки в адміністративному центрі рейхскомісаріата «Україна». Характеризуючи становище на довіреній йому території, він підкреслює відсутність активного збройного спротиву та демонструє власне відчуття безпеки під час службових поїздок. Зокрема, мемуарист зазначає: «Я міг собі дозволити, їдучи 200 км по степові, не лише не брати з собою конвой, а ще й навіть не вставляти пістолет...» [15, s. 235]. Водночас автор протиставляє цю ситуацію подіям у Рівне – адміністративному центрі рейхскомісаріату, де розміщувалася резиденція рейхскомісара Еріха Коха. За словами А. Фрауенфельда, саме там рівень небезпеки залишався значно вищим: «...в той же час, коли в Рівному, де знаходилася резиденція рейхскомісара України Еріха Коха, на головній вулиці серед білого дня німці були вбиті радянськими та українськими націоналістичними партизанами» [15, s. 235]. Наведене порівняння має виразне полемічне забарвлення, оскільки мемуарист фактично демонструє неефективність управлінських підходів центральної окупаційної влади та водночас підкреслює результативність власної адміністративної практики.

Зіставлення «безпечної периферії» та «небезпечного адміністративного центру» виконує у спогадах і ширшу інтерпретаційну функцію. Воно дозволяє авторові опосередковано охарактеризувати настрої місцевого населення, пов'язуючи рівень спротиву з методами управління та характером взаємодії між владою й цивільними мешканцями. У такий спосіб А. Фрауенфельд формує уявлення про залежність суспільної поведінки від адміністративної політики окупаційного режиму. Водночас подібні твердження мають виразно суб'єктивний характер. Автор прагне подати

власну діяльність у максимально сприятливому світлі, акцентуючи на стабільності підконтрольної території та применшуючи можливі прояви невдоволення окупаційною владою. Тому наведені свідчення є цінними не лише як опис конкретних подій, але й як приклад того, яким чином представники нацистської адміністрації інтерпретували настрої населення та використовували їх для легітимації власної політики.

У своїх спогадах А. Фрауенфельд намагається надати власним спостереженням вигляду узагальненої концепції, у межах якої населення окупованих територій класифікується за ставленням до німецької влади. Автор підкреслює стратегічну вагу цієї проблеми, наголошуючи, що в умовах затяжної війни «питання щодо відношення та настрою населення зайнятих областей для війни не лише важливе, але й має вирішальне значення» [15, s. 239]. Тим самим він визнає залежність ефективності окупаційної політики від суспільних настроїв і фактично трактує населення як один із ресурсів ведення війни. А. Фрауенфельд пропонує умовну схему поділу чинників, що визначали поведінку місцевих жителів. За його словами, «підраховані коефіцієнти... можна розділити на 2 групи», де перша охоплює внутрішні особливості самого населення, а друга – характер дій німецької адміністрації [15, s. 239]. Такий підхід демонструє прагнення автора представити окупаційний режим як систему, здатну регулювати рівень лояльності підлеглих територій через управлінські методи, водночас перекладаючи частину відповідальності на «місцеві елементи». Ілюструючи власну класифікацію, мемуарист звертається до порівнянь між різними регіонами Європи. Він визнає, що в низці країн населення сприймало німецькі війська вороже, згадуючи, зокрема, Польщу, Францію, Бельгію, Нідерланди, Данію та Норвегію. Водночас він протиставляє їм регіони, де німецька армія, за його твердженням, сприймалася як «визволителька», насамперед окремі народи Балкан і Прибалтики. Подібні хибні зіставлення

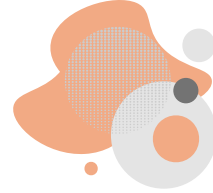
мали підкреслити різноманітність окупованого простору та залежність характеру взаємодії від попередніх політичних і соціальних обставин.

Висновки.

Таким чином мемуарна спадщина А. Фрауенфельда є інформативним, хоча й виразно суб'єктивним джерелом для вивчення особливостей взаємин між нацистською окупаційною адміністрацією та населенням захоплених територій Півдня України. У спогадах мемуариста простежується прагнення представити підконтрольний йому генеральний округ «Крим» як простір стабільності та керованості, де соціальні конфлікти були мінімізовані, а взаємодія з місцевими жителями нібито будувалася на лояльності та прагматичному співіснуванні. Така інтерпретація подій формувала образ ефективного адміністративного управління й водночас виконувала функцію самовиправдання, перекладаючи відповідальність за проблеми окупаційної політики на вищі органи влади.

Аналіз наведених свідчень показує, що автор послідовно применшує масштаби спротиву, трактуючи диверсійні прояви як поодинокі інциденти, які не мали системного характеру. Особливе місце у цих наративах займає теза про нібито добровільну співпрацю місцевих мешканців з окупаційною владою, що пояснюється не лише матеріальними стимулами, а й, за логікою мемуариста, відсутністю глибокої підтримки руху опору серед населення. Подібні твердження відображають характерне для післявоєнних спогадів прагнення мінімізувати прояви примусу та замовчувати реальні умови життя людей в окупації.

Важливим елементом мемуарної інтерпретації є протиставлення «спокійної провінції» та «небезпечних адміністративних центрів». Зіставляючи ситуацію у власній зоні відповідальності з подіями в інших регіонах, автор намагається довести залежність рівня безпеки від стилю управління та методів взаємодії з цивільним населенням. У такий спосіб

створюється уявлення про ефективність «гнучкішої» моделі окупаційної політики, яка нібито сприяла зниженню напруження в суспільстві. Водночас такі твердження мають виразний апологетичний характер і не враховують широкого спектра чинників, що впливали на поведінку населення: окупаційний терор, економічні обмеження, систему примусової праці та постійну загрозу репресій.

Значну увагу у спогадах приділено узагальненим міркуванням щодо класифікації населення окупованих територій за ступенем лояльності до німецької влади. Подібні спроби систематизації свідчать про прагнення нацистської адміністрації розглядати суспільні настрої як керований ресурс, що може змінюватися залежно від політики окупаційного режиму. Такий підхід відображає колоніальне бачення підкорених народів, у межах якого місцеве населення сприймалося передусім як об'єкт управлінського впливу, а не як самостійний суб'єкт історичних процесів.

Список використаних джерел

1. Гончаренко О. Ключові антиросійські наративи у пропагандистському дискурсі періодичних видань німецьких окупаційних зон України (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*. № 6. С. 108–119

2. Гончаренко О. Ключові історичні наративи формування національної ідентичності українців у пропагандистському дискурсі німецьких окупаційних зон України (1941–1944 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2022. Вип. 66. С. 58–73

3. Гончаренко О. Організація управлінської комунікації окупаційних органів влади тимчасової військової адміністрації та райхскомісаріату «україна» (1941–1944 рр.). URL: https://sdc-journal.com.ua/web/uploads/pdf/SDC_2022_14-12-48.pdf.

4. Долгорученко К. О. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українського населення в роки окупації. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 21–26.
5. Запорізький рахунок Великій війні. 1939 – 1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.
6. Ніколаєць Ю. О. Морально-політичний стан населення і воїнів Червоної армії в Україні у перший період Великої Вітчизняної війни. Вінниця : Х-ART, 2004. 248 с.
7. Орлянський В. С., Тедеев О. С. Місцеві органи управління в період окупації на Запоріжжі (1941–1943 рр.). Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 332 с.
8. Погорєлов А. А. Південь України в початковий період Великої Вітчизняної війни. Червень 1941 – листопад 1942 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2008. 20 с.
9. Салата О. Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 рр. *Київські історичні студії*. 2020 № 2 (11). С. 116–135.
10. Салата О. Формування німецького інформаційного простору в рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941 р. – 1944 р.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. 2010, Донецьк. 35 с.
11. Слободянюк М., Шахрайчук І. Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни. Дніпропетровськ : ВКФ «Оksamит-Текс», 2004. 294 с.
12. Тішин О. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність німецької окупаційної адміністрації на території південно-східних областей України. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. Вип. 42. С. 127–133.

13. Тішин О.В. Трансформація поглядів населення півдня України на соціально-економічні умови життя в період нацистської окупації. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2025. Том 11 (63). С. 75 – 82.

14. Яшан О. В. Життя в окупації: між терором і людяністю (за матеріалами свідчень очевидців). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2021. № 1. С. 78–85.

15. Frauenfeld A. Und trage keine Reu': vom Wiener Gauleiter zum Generalkomissar Krim. Leoni am Starnberger See: Druffel-Verlag, 1978. 303 S.